

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-111-124>

УДК 373.2.015.3:78

Ватаманюк Галина Петрівна,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4236-107X>

galinavatamanuk@gmail.com

МУЗИКА ЯК УНІКАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ВОЛОДІННЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЮ СКЛАДОВОЮ СПІЛКУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. У статті схарактеризовано особливості музики як чинника формування інструментальної складової спілкування дошкільників. Розкрито поняття «інструментальна складова спілкування дошкільників» як комплекс знакових (вербальних і невербальних) та не знакових (образно-емоційних) засобів і способів їх використання дітьми в комунікативному процесі з урахуванням індивідуальних особливостей його учасників та своєрідності ситуації спілкування. Окреслено функції інструментальної складової, а саме: організацію передумов спілкування з іншими людьми (налаштування) та його реалізацію (поведінку в процесі спілкування з використанням комплексу засобів), що забезпечує технічну сторону (уміння, навички) комунікативного процесу. Здійснено порівняльний аналіз мовлення та музики як засобів спілкування, досліджено їх спільні та відмінні ознаки за такими критеріями: зміст відображення, характер розгортання в часі та способу фіксації, роль у процесі комунікації, прагматичні причини виникнення, масштаб зрозумілості (національний, міжнаціональний, інтернаціональний), спосіб розвитку і збагачення, характер «будівельного матеріалу», модальність основної інформації, рівень абстрагування, роль інтонації (ритму, темпу, тембру, артикуляції), характер структурування, процес сприйняття. Доведено, що формування в дошкільників інструментальної складової спілкування спирається на поєднання раціонального, яке переважає у процесі використання мовлення та емоційного, що виступає на перший план при сприйманні музики. Показано, що унікальність музики як чинника формування у дошкільників інструментальної складової спілкування полягає в її здатності забезпечити безпосередній обмін емоціями між комунікантами.

Ключові слова: спілкування; інструментальна складова; дошкільник; засіб спілкування; формування; музика; мовлення; емоції.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розбудова громадянського суспільства в Україні спирається на утвердження європейських цінностей партнерства й комунікативності, що знайшло відображення й у визначенні інноваційних пріоритетів сучасної дошкільної освіти, передбачених Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти. Поставлені перед дошкільною освітою завдання зумовлюють важливість забезпечення умов становлення духовності й соціальної компетентності вихованців, одним з провідних напрямів якої є постійне вдосконалення здатності дітей до ефективного спілкування (І. Бех, А. Богуш, О. Кононко, О. Сухомлинська та ін.). Вирішенням цієї проблеми, на часі, займається дошкільна педагогіка, дитяча психологія, лінгвістика, психолінгвістика, лінгводидактика. Більшість напрацювань науковців і практиків у цих галузях зосереджено на оволодінні дітьми засобами спілкування, які стосуються розвитку їхнього мовлення, формування комунікативних умінь, що лише частково охоплює широкий арсенал існуючих освітніх можливостей. Натомість формування в дітей умінь і навичок володіння невербальними, а особливо незнаковими образно-емоційними елементами системи засобів спілкування, рідше стають предметом уваги педагогів. усвідомлення значущості оволодіння дошкільниками інструментальною (технічною) стороною спілкування в єдності знакових (вербальних і невербальних) та незнакових (емоційно-образних) засобів у становленні взаєморозуміння й емоційної спільності між людьми, зумовлює потребу у пошуку нових підходів до володіння старшими дошкільниками інструментальною складовою спілкування, в якому музика, на нашу думку, має відігравати важливу роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування у дошкільників здатності до спілкування як провідний аспект їхнього соціального розвитку досліджено у працях психологів (Л. Калмикова, О. Кононко, В. Котирло, М. Лісіна, С. Михальська, Т. Піроженко, Ю. Приходько та ін.); лінгводидактів (А. Богуш, Л. Варянце, Н. Гавриш, Н. Луцан, І. Луценко, Ю. Рібцун, О. Соцька та ін.). В англійській літературі аналогічні проблеми висвітлено у працях J. Bruner, E. Garvey, R. Kogan, S. Oden, P. Ramsey та ін.

Важливу роль у визначенні структури інструментальної складової спілкування старших дошкільників відіграють наукові праці О. Леонтьєва та його послідовників (Г. Китайгородська, В. Кан-Калик, А. Мудрик, М. Васильєва, А. Годлевська). Ученими (на прикладі педагогічного спілкування) доведено, що спілкування складається з таких комунікативних дій, як: орієнтування в співрозмовникові, моделювання його особистості (визначення психічного стану, розуміння, а не тільки бачення і слухання його); типізація комунікативної ситуації та орієнтування в умовах комунікативного завдання (правильний вибір змісту спілкування, адекватних засобів для його передачі, планування свого мовлення, забезпечення зворотного зв'язку); самоподача і самопрезентація (іміджування), володіння засобами спілкування; встановлення мовленнєвого й немовленнєвого контакту.

Роль музики у процесі спілкування та його розвитку вивчали А. Готсдінер, М. Каган, Л. Кузьмінська, Н. Машенко, В. Морозов, С. Науменко, О. Рудницька, В. Семенов, Г. Тарасов та ін. В. Морозов зазначає, що музика, як одна із граней мистецтва і частина загальнолюдської культури, є специфічною формою невербальної комунікації і служить «могутнім засобом не тільки естетичного виховання, але й етично-ідеологічного формування особистості» [1, с. 14]. М. Чистякова музику розглядає як один з допоміжних засобів спілкування, сприйняття якого доступно дитині з перших місяців життя [2, с. 53]. Про ґрунтовне наукове опрацювання психолого-педагогічних проблем реалізації виховного потенціалу музичної діяльності йдеться у працях Н. Ветлугіної, К. Крутій, Т. Лісовської, С. Науменко; Г. Побережної, О. Ростовського, О. Рудницької, Т. Лісовської, Л. Хлебнікової та ін.)

Базовий компонент дошкільної освіти (БҚДО), визначає вимоги до володіння дітьми різними елементами інструментальної складової спілкування у процесі виконання ними комунікативних дій. Засвоєння дитиною системи засобів спілкування, способів і прийомів їх використання, а також спроможність реалізувати цей «ресурс» під час безпосереднього акту спілкування прямо передбачено освітніми напрямками «Особистість дитини», «Гра дитини», «Дитина у соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва». Інші два освітні напрями «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі» та «Дитина в природному довкіллі» так чи інакше також стосуються формування в дитини технічної сторони спілкування. Навички, орієнтовані на сталий розвиток дитини, формуються на основі розвиненості у неї ефективних звичок соціальної поведінки, у якій міжособистісна взаємодія та спілкування відіграють провідну роль. У контексті формування рухової компетентності володіння тілом, сприяє розширенню кола засвоєних невербальних засобів спілкування, виразних рухів, притаманних для дитячих розваг, спортивних ігор, танців, супроводжуваних музикою.

Окремо слід підкреслити визначення у БҚДО нероздільності процесу формування комунікативних умінь із дитячою грою та входженням дитини у світ мистецтва. Діти мають не лише знайомитися з мовленнєвими й соціальними нормами, мистецтвом музики, а й використовувати ці знання в життєвій практиці, уміти аналізувати їх зміст, характеризувати ситуації спілкування, налагоджувати стосунки, перебувати в гармонії із собою і довколишнім світом. Компетентності кожного освітнього напрямку визначено за трьома критеріями, а саме: емоційно-ціннісне ставлення, сформованість знань та навичок дитини. Підкреслимо, що саме музично-ігрова діяльність є не лише потужним засобом розвитку емоційно-ціннісних ставлень дитини, а й забезпечує найтонші переживання нею процесу спілкування з іншими, сприяючи засвоєнню емоційних засобів виразності [3].

Можливості музики бути засобом спілкування у найбільш ранньому віці, коли мовленнєві навички дитини ще не сформовані, зі всією очевидністю підтверджують важливість цього виду мистецтва у формуванні ранніх форм спілкування дошкільників. Водночас, відсутність робіт з вивчення специфічної ролі музики у процесі засвоєння системи засобів спілкування дошкільником, спонукало нас до проведення дослідження.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета – висвітлити своєрідність музики у системі засобів спілкування.

Завдання: розкрити сутність поняття «інструментальна складова сфери спілкування дошкільників»; дослідити особливості вербальної мови та музики як засобів спілкування, здійснити порівняльний аналіз; висвітлити спільні засоби виразності музики і мовлення.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Спілкування належить до провідних психолого-педагогічних категорій, що передбачає процес обміну інформацією (комунікативний аспект), діями (інтерактивний аспект), взаємними враженнями (перцептивний аспект). Це – багатоплановий процес становлення і розвитку контактів між людьми, який крім обміну інформацією, передбачає ще й обмін цінностями, мотивами та емоціями, що призводить до становлення духовної спільності комунікантів.

У психолого-педагогічній науці вирізняють мотиваційну та інструментальну складову в розвитку сфери спілкування дошкільника з дорослими та однолітками. У дослідженні онтогенезу спілкування дитини з дорослими мотиваційну складову розкрито за параметрами змісту потреби у спілкуванні та характером провідного мотиву спілкування, а інструментальну складову – за основними засобами спілкування [4, с. 79–80]. У розвитку інструментальної складової спілкування дитини з дорослими прослідковуються такі послідовні стадії, як: експресивно-мімічні операції (немовлячий вік), предметно-дійові операції (ранній вік), мовленнєві операції (дошкільний вік). Відтак, основний зміст розвитку інструментальної складової спілкування дитини полягає у зростанні вербалізації спілкування, що передбачає більш широке використання мови та перехід пара- й екстралінгвістичних засобів спілкування від виконання сигніфікативної (позначення словом предметів і явищ) до виконання переважно експресивної (можливість висловлювати свої почуття, емоції, ставлення до предмету мови) функції у процесі спілкування. Однак, невербальні й образно-емоційні засоби спілкування, що були основними впродовж перших років життя дитини, не втрачають свого значення і надалі.

Інструментальна складова виконує важливі функції на різних етапах процесу спілкування, а саме: забезпечує його передумови (техніку спілкування, яку визначають, як способи попереднього налаштування людини на спілкування з іншими людьми) та реалізацію (поведінку в процесі спілкування, використання прийомів – доречних засобів спілкування, включаючи вербальні й невербальні) [5, с. 93]. Упродовж дошкільного віку техніка спілкування поступово вдосконалюється, розширюється коло учасників спілкування, внаслідок чого розвиваються комунікативні потреби і мотиви, які з часом ускладнюються, набувають новоутворень, і вже напередодні вступу до школи забезпечують дитині комунікативну самостійність, що є необхідною умовою її адаптації до вимог навчання.

Формування інструментальної складової спілкування передбачає оволодіння старшим дошкільником знаковими (вербальними і невербальними) та незнаковими (образно-емоційними) засобами. Вербальні засоби виразності в звучній мові були об'єктом досліджень учених (Ф. Бацевич, Т. Ладиженської, О. Леонтєва, Б. Ломова, А. Беляєвої, В. Носуленко, А. Маркової, О. Потебі, Н. Павлової, І. Зачосова та ін. Особливості невербальної комунікації та їх інтерпретацію з боку учасників процесу спілкування досліджували вчені В. Біркенбіл, М. Гольберг, І. Горєлов, В. Морозов, М. Непп, Д. Холл та ін.).

Серед незнакових засобів спілкування чільне місце посідає музика, що має спільні з мовленням закономірності виникнення, розвитку та засоби виразності (інтонацію). Музика і мовлення виступають у ролі необхідних і взаємно доповнювальних, або ж підсилювальних елементів комунікації, утворюють єдність знакових і незнакових засобів у системі інструментальної складової спілкування. Це пов'язано з тим, що музика – мистецтво, яке найбільше впливає на почуття людини і поряд з мовленням слугує знаряддям вираження думки у будь-якій діяльності. Відтак, музику розглядаємо як провідний чинник в організації роботи з оволодіння дошкільниками комплексом знакових і незнакових засобів спілкування. Відсутність музики в дитячому арсеналі засобів спілкування унеможлиблює здійснення результативних комунікативних операцій, спрямованих на взаємне розкриття внутрішнього світу учасників спілкування.

Музика має ознаки, спільні з іншими засобами спілкування, зокрема з мовленням, оскільки і музика і мовлення є звуковими. Їм притаманні такі акустичні характеристики, як гучність, артикуляція, темп, тембр, мелодика, ритмічність, інтонація. У зв'язку з цим, виникло поняття «музика мовлення», що особливо виразно проявляється на прикладі поезії. Завдяки інтонуванню мовлення формальний зміст вербальних висловлювань наповнюється певними смисловими відтінками, передаючи ставлення мовця до виражених думок [6]. Специфіка засобів виразності музики полягає в тому, що вона постає перед слухачем як «згорнутий» текст, який піддається розумінню лише на основі асоціацій, емоцій і почуттів, оскільки мова музики – це мова музичних образів, а не вербальних понять [7, с. 217]. Музика, за словами К. Шторка, «загальнозрозумілою мовою прищеплює людям прості і правдиві почуття, що виникають із глибоких життєвих джерел людського «Я». У музиці ці почуття поглиблені і прикрашені звуком та ритмом» [8, с. 25]. Отже, музика забезпечує безпосередній обмін емоціями між людьми, що визначає її унікальність як одного із засобів спілкування. Під час слухання музики дитина «розшифровує» закладені композитором емоційні образи в ній, отримуючи таким чином інформацію про думку і почуття автора. Відтак, цей процес можна вважати своєрідним й опосередкованим, музичними звуками, спілкуванням слухача з композитором, з «ліричним» героєм твору. Зв'язок людини з людиною не може обмежуватися лише інтелектуальним контактом, він включає в себе й емоційну єдність. З цієї причини у самому звуковому мовленні активну роль відіграють його фонетичні механізми – сила звуку, тембр, темп, ритмічні зміни, інтонаційна різноманітність, а поруч із мовленням, із того самого кореня, розвивається наспів.

Порівняно з літературою (словами можна відтворити будь-яку предметність, доступну й зображену засобами живопису чи скульптури), виразні можливості музики значно вужчі, оскільки вона здатна безпосередньо передавати рух почуттів і лише опосередковано, відображений ними зовнішній реальний світ. Це пояснюється тим, що слова фіксують поняття, а їх словосполучення здатні описати будь-який предмет; словом можна зобразити те, що недоступне зору і відкривається іншим органам чуття: слуху – звуки, нюху – запахи. Природа і призначення зображуваних емоцій, понять і думок музикою – інші.

За результатами досліджень, де музика розглядалася з позицій лінгвістичної семантики (Б. Головіна, Б. Гаспарова, А. Горимичкіна, Б. Мейлаха та ін.), було встановлено, що музика не може бути визнана мовною системою у повному розумінні цього слова, оскільки її складові не мають рівня знака в семіотичному розумінні цього слова. Однак численні випадки прямої подібності дають підстави визнати об'єктивність поняття «музична мова» й класифікувати його як незнакову семіотичну систему мовного типу [9, с. 26]. Називати музику незнаковою системою можна лише в тому випадку, коли розглядається й оцінюється її звуковий аспект і слово «знак» у вербально-мовленнєвому трактуванні. Адже в музиці є своя система фіксування звуків у писемній формі, що має складну будову, чітку наукову обґрунтованість елементів, яка пройшла тисячолітню апробацію і підтвердила право на існування.

У порівнянні вербальної мови і музики (таблиця 1) вирізняють 17 спільних ознак, що мають різне змістове наповнення, а саме: зміст відображення, характер розгортання в часі та способу фіксації, роль у процесі комунікації, прагматичні причини виникнення, масштаб зрозумілості (національний, міжнаціональний, інтернаціональний), спосіб розвитку і збагачення, характер «будівельного матеріалу», модальність основної інформації, рівень абстрагування, роль інтонації (ритму, темпу, тембру, артикуляції), характер структурування, процес сприйняття (А. Горимичкін) [9]. Порівняльний аналіз цих ознак визнає можливість музики слугувати засобом розвитку сфери спілкування.

Таблиця 1

Порівняння вербальної мови і музики як засобів спілкування [9]

Вербальна мова	Музика
1. Засіб відображення дійсності в звукових структурах дійсності	Те ж саме
2. Обов'язкова ознака – послідовне розгортання в часі	Те ж саме
3. Фіксується за допомогою складної знакової системи, що історично складалася упродовж століть в культурі кожної етнічної формації	Фіксується за допомогою складної знакової системи (нот), феноменальної в тому плані, що вона залишається практично єдиною для всього цивілізованого людства
4. Засіб комунікації, що передбачає як масову,	Те ж саме, але характер інформації –

так й індивідуальну форми спілкування	специфічний
5. Існуючи споконвічно як найважливіший засіб практичного спілкування, є природною базою для цілої групи мистецтв (література, театр, і через вокальні жанри поєднується з музикою)	З найдавніших часів визначилася тільки як мистецтво, і ніяких матеріально-практичних цілей не переслідувала. Але велика потреба людей у музиці дає підстави припустити, що дійсна причина її виникнення ще й досі наукою не знайдена.
6. Національний засіб спілкування. Інтернаціональний засіб спілкування	Міжнаціональний почуттів засіб розуміння
7. Розвивається і збагачується за рахунок міжнаціональних зв'язків (головним чином – за рахунок асиміляції лексики і нових форм словоутворення)	Має ту ж тенденцію, але в значно в більшій мірі – через засвоєння нових жанрів, інтонацій, інших норм лексики, прийняття окремих прийомів інструментування, загальних принципів творчого мислення
8. «Будівельний матеріал» – (слова і фонемі) складався упродовж століть і однозначно зрозумілий для всіх представників тієї нації, що його породила	Звукових символів, що розуміються однозначно, практично немає. Але для характеристики головного «будівельного матеріалу» – інтонацій, може бути застосоване поняття «емоційна зона» як конкретна група емоцій, що відповідають даній інтонації або більш складному звуковому комплексу
9. Основна інформація – предметно-логічна; передача емоційно-образної інформації принципово можлива, але як усвідомлений факт виникає лише на рівні мистецтва	Основна інформація – емоційно-образна
10. Зміст повідомлень завжди конкретний і додатково несе суб'єктивно-емоційне навантаження (якого в окремих випадках може і не бути)	Зміст повідомлень специфічно абстрактний; в окремих випадках суб'єктивно конкретизується
11. Інтонація є невід'ємною частиною звукової мови, але на буквальну сутність змісту впливає дуже рідко	Інтонація визначає усю сутність змісту і є його невід'ємною частиною
12. Ритм, що є присутнім у тій чи іншій формі у всіх мовних явищах, ніяк не впливає на семантику мови і набуває принципового	Ритм є одним з найважливіших компонентів музики і невід'ємною частиною її змісту

значення тільки в мовних видах мистецтва	
13. Темпова характеристика практично несуттєва; за рахунок логічно припустимого прискорення можна досягти значного ущільнення мови в часі (до мистецтва це не відноситься). При цьому може бути частково втрачена побічна, додаткова інформація, що практично не впливає на основний зміст повідомлення	Темпова характеристика музики є одним з головних її параметрів; ущільнення в часі музика не допускає
13. Тембр грає побічну роль як додаткова емоційна характеристика; семантичний зміст повідомлення ніякого впливу не створює	Тембр не є ведучим показником, але відноситься до головних засобів виразності. Значення тембру в широкому розумінні може змінюватися в залежності від епохи, стилю і діючого художнього напрямку
15. Артикуляція – найважливіший компонент звукової мови.	Артикуляція стосовно до будь-якого звуку (як вокального, так й інструментального) – важливий елемент характеристики, специфічний засіб виразності
16. Характер структурування (періодичність або аперіодичність) ніяк не впливає на зміст висловлення і здобуває особливу, самостійну цінність тільки в мовних видах мистецтва	Характер структурування й наявність повторів, не визначаючи в цілому змісту музики, складають його невід’ємну частину
17. Процес сприйняття мови обов’язково супроводжується її внутрішнім проговорюванням (часто – несвідомим).	Процес слухового сприйняття музики завжди супроводжується її внутрішнім проспівуванням, іноді навіть неусвідомленим. При читанні нотного запису очима такий ефект виявляється тільки в добре підготовлених професіоналів

На основі відомої гіпотези про первинний генетичний зв’язок словесного й музичного мовлення в історичному, біолого-антропологічному аспекті музика і мова мають спільні закономірності виникнення й розвитку. Доказом цього є факт стихійного аналізу дітьми раннього віку норм звукобудови мовлення і музики (диференціація ознак інтонування – швидкості й сили голосу, метру і ритму, артикуляції), що сприяє оволодінню законами звукобудови. На основі цього підсвідомого процесу діти виявляють здатність як до словесної, так і до музичної творчості. Наприклад, вигадують неіснуючі у «дорослому»

мовленні слова і вирази, складають пісеньки. На думку сучасних учених (А. Богуш, І. Луценко) складники інтонації (темп мовлення, гучність, артикуляція, тембр, мелодика, ритмічність) є важливими характеристиками мовлення, складовими акустичного оформлення комунікативного акту (вираження думки й передання інформації у процесі спілкування) [10; 11]. На думку музикознавців (Б. Асаф'єва, В. Медушевського, Ю. Юцевича) вищезгадані терміни є фонетичними механізмами, засобами виразності мови почуттів – музики. Оскільки кожна з означених характеристик має місце і в музиці і в мовленні, розкриємо їх сутність із цих позицій.

Швидкість руху або темп (з латинської *tempus* – час) у музиці – час розгортання музичної тканини твору у процесі виконання чи виступу, що визначається кількістю метричних долей на одиницю часу [12, с. 281]. Темп у мовленні – це швидкість вимови впорядкованих за змістом комунікативних одиниць (слів, фраз та речень), яка залежить від типу темпераменту людини та інколи від мовленнєвої ситуації (реально наявна життєва ситуація, що обмежена прагматичними координатами: «я – ти – ми – тут – зараз», безпосереднє здійснення спілкування за відповідних умов (заняття, зустріч, гра, повідомлення) [13, с. 52]. Основними темпами у музиці є повільні – *largo* (широко), *lento* (протяжно, повільно), *adagio* (повільно); помірні – *andante* (у темпі спокійної ходи), *moderato* (помірно), *allegretto* (досить пошвидко); швидкі – *allegro* (скоро), *vivace* (жваво), *presto* (дуже швидко). Окремі з них використовуються і в мовленні. Відтворення суб'єктом інтонації, як мовлення так і музики відбувається шляхом варіювання таких ознак звучання, як динаміка, тембр, артикуляція, висотність, ритм. Інтонація відзначається динамічними властивостями звучання (з грецької *dinamis* – сила, *dinamikos* – силовий, які істотно впливають на сприйняття як музичного, так і мовленнєвого матеріалу, викликаючи у реципієнта різноманітні образні та емоційні асоціації. Використання динамічних відтінків під час виконання музики чи ведення розмови (голосно, дуже голосно – *forte*, помірно – голосно – *mezzo forte*, тихо – *piano*, помірно тихо – *mezzo piano*, дуже тихо – *pianissimo*, поступове посилення звуку – *crescendo* або послаблення звуку – *diminuendo*) зумовлюється змістом і характером музичного й словесно-літературного матеріалу, особливостями їх структури та стилю [12, с. 53]. Логіка співвідношення музичного звучання та мовлення – одна з основних умов художнього виконання пісенних творів, декламування віршів, емоційно виразного мовлення. Відповідний музичний супровід комунікативних ситуацій підвищує ефективність спілкування за рахунок зростання виразності, посилення емоційності мовлення, внаслідок чого комуніканти краще розуміють один одного, відверто розкривають свої внутрішні стани, більше довіряють один одному. Завдяки цьому руйнуються комунікативні бар'єри. Різноманітна динаміка мовлення як процесу свідчить про відповідний рівень активності, життєвої сили і впевненості. Коливання гучності відображає емоційність, інтенсивні внутрішні переживання й хвилювання. Артикуляція (від латинської *articulo* – розчленування) – чітка виразна вимова голосних і приголосних звуків під час мовлення та співу. У музиці – це ще і спосіб виконання звуків на музичному інструменті. Артикуляція розподіляється на три види: зв'язну (*legato*), відокремлену або ж

роздільну (*non legato*) та коротку (*staccato*) з великою градацією відтінків всередині кожного з видів, які в нотному письмі позначаються словесними й графічними знаками (крапка, ліга, риска) [12, с. 13]. У мовленні – чітка й зрозуміла вимова звуків та слів свідчить про сформовану життєву позицію, потребу вирізнятися серед інших, достатню жвавість. Нечітка й незрозуміла вимова звуків і слів – ознака невпевненості, м'якості характеру людини. Важливим засобом виразності мовлення й музики є тембр (з фр. *timbr*) – специфічна окраса звука, властива для окремого музичного інструмента чи голосу. Характер тембру залежить від форми коливань джерела звука й визначається кількістю та інтенсивністю обертонів, що супроводжують звук та їх відносною силою [12, с. 184]. Від тембру залежить милозвучність, резонанс (фр. *resonans* – відгук), враження від голосу, який може бути глухим, дзвінким, яскравим, металевим, грубим, різким, тонким, матовим, оксамитовим. Підкреслене звучання голосних звуків у мовленні свідчить про те, що людина добра, чуйна, наголошення приголосних – про аналітичний розум і волю.

Підйоми і падіння висоти тону створюють мелодіку мовлення. Мелодія (з гр. *melodia* – пісня, наспів) – одноголосне вираження образно-поетичного змісту музичної думки, осмислено-виразна одноголоса послідовність звуків, об'єднаних за допомогою ритму і ладу [12, с. 104]. Мелодія утворюється лише тоді, коли звуки організовані ритмічно, тобто виражені певними тривалостями. Це відбувається завдяки виразній силі ритму. Ритм (з грецької *rhitmos* – течу, зіставлення розмірів) – чергування різних тривалостей звуків і пауз у музиці й мовленні та співвідношення їх угруповань. Мелодія поза ритмом не існує. Іноді ритм настільки яскраво її характеризує, що про неї можна дізнатися лише за визначенням тривалостей звуків, без позначення їх висоти [12, с. 156]. Як у музиці відбувається чергування сильних і слабких долей, так і в мовленні відбувається чергування наголошених і ненаголошених складів, смислових відтінків мовлення (ключових слів), що визначають мету, мотиви і зміст спілкування.

І музиці й мові, подібно до таких життєво важливих процесів, як дихання й серцебиття, притаманні рівномірна пульсація, у якій безперервно змінюються напруження й послаблення. Виходячи з результатів дослідження, І. Луценко зазначає, що ритмічне говоріння (рівне промовляння слів з легкими періодичними коливаннями, більш чи менш врівноваженим напруженням), характеризує врівноважених, життєрадісних людей. Суворе, циклічне й правильне говоріння свідчить про дотримання дисципліни й порядку, твердість, холодність почуттів. Прискорена манера вимовляння важливих, у смислового значенні слів, з підкресленим наголосом на першому складі, є виявленням неусвідомленого прагнення продемонструвати свою впевненість, силу, рішучість [11, с. 81]. Крім того, за допомогою акустичних засобів виразно віддзеркалюються й основні емоції та стани. Так, емоція гніву виявляється у збільшенні сили і висоти голосу, різкому вимовлянні звуків. Емоція суму – у повільному наростанні й спаді сили та висоти голосу, подовженні тривалості складів, падінні сили й дзвінкості голосу.

Як бачимо, мовлення і музика мають спільні носії виразності – інтонацію та її структурні компоненти (ритм, метр, темп, динаміка, артикуляція). При цьому мовлення переважно передає раціональну інформацію, у той час як музика забезпечує безпосередній обмін емоціями між учасниками спілкування. І мовлення і музика виступають у ролі необхідних і доповнювальних або ж підсилювальних елементів комунікації, утворюють єдність знакових і незнакових, емоційно-образних засобів у репертуарі інструментальної складової спілкування.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У розвитку різних ліній спілкування дошкільника (з дорослими і з дітьми) вирізняємо мотиваційну й інструментальну складові. Мотиваційна складова розвивається як удосконалення параметрів потреби й провідних мотивів спілкування, а інструментальна – як розширення й ускладнення арсеналу засобів спілкування, яким володіє дитина. Інструментальна складова спілкування передбачає володіння комунікативними уміннями та здатністю використовувати їх в ситуації спілкування, враховуючи при цьому індивідуальні особливості його учасників, в результаті чого комунікативна дія перетворюється на комунікативну операцію. Оволодіння дошкільниками інструментальною складовою спілкування спирається на поєднання раціонального, що переважає у процесі використання мовлення та емоційного, що виступає на перший план при сприйманні музики. Для того, щоб дитина оволоділа навичками ефективного спілкування, потрібно працювати не лише над розвитком мовлення (звукова культура, лексика, граматики, зв'язне мовлення), – що є технічною стороною інструментальної складової спілкування, а й над його емоційністю. Саме вона є первинною в освоєнні дитиною соціальних норм і стосунків, оскільки емоції відображають ту гаму почуттів, яка допомагає без слів виразити внутрішній стан душі, підтвердити або мимовільно заперечити вербальне вираження думки.

Музика, як витвір емоційного життя людини, призначена для пробудження емоцій у того, хто її слухає, налаштування емоційного стану на стан співрозмовника, підсилення вербальних висловлювань й невербальних (знакових) проявів експресії, що виражається амплітудою жестів, рухами м'язів обличчя, спрямованістю і змістовністю візуального контакту, характером дотику тощо. Завдяки комплексному, індивідуалізованому, емоційно опосередкованому, соціально-інтегративному характеру, а також сприятливості для психофізичного здоров'я, емоційного розвитку й рухової активності дитини, музика слугує незамінним чинником формування інструментальної складової спілкування. Слово може пробудити емоцію, а музика змушує її пережити. Такий тісний «тандем» підтверджують спільність засобів виразності мовлення й музики та потужний комплексний ефект його використання у формуванні інструментальної складової спілкування дошкільника.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні педагогічних умов організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, спрямованого на розвиток інструментальної складової спілкування дошкільників з використанням музики.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ /REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Морозов, В. П. 1998. *Искусство и наука общения: невербальная коммуникация*. Москва: ИП РАН, 160.
2. Чистякова, М. И., 1995. *Психогимнастика* / под ред. М. И. Буянова. 2-е изд. Москва: Просвещение: ВЛАДОС, 160.
3. *Базовий компонент дошкільної освіти* (2021). Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>>.
4. Лисина, М. И., 2009. *Формирование личности ребенка в общении*. 2 изд., перер. и доп. СПб: Питер, 276.
5. Винославська, О. В. Волянчук, Н. Ю., Ложкін, Г. В., Блохіна, І. О. та ін., 2019. *Соціальна психологія: навч. посіб.* Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 254.
6. Гольберг, М. Я. 2004. Потебня і проблема невимовного в поезії та філософії. О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури. *Збірник наукових праць*. Київ: вид. дім Дмитра Бурого, 307–317.
7. Ветлугіна, Н. О., 1978. *Музичний розвиток дитини*. Київ: Музична Україна, 253.
8. Шторк, К. 1924. *Система Далькроза* / пер. с нем. Петроград, 340.
9. Горимичкін, А. І., 2005. *Основи музичної мови: Підручник*. Дослідження з методики викладання музично-теоретичних дисциплін в системі музично-педагогічної освіти. Мелітополь, 161.
10. Богуш, А. М., Гавриш, Н. В., 2007. *Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник* / За ред. А. М. Богуш. Київ: Вища шк., 542.
11. Луценко, І. О., 2008. *Дитина і дорослий. Вчимося спілкуватись: готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками*. Київ: Світич, 204.
12. Юцевич, Ю. Є., 2003. *Музика: словник-довідник*. Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 352.
13. Бацевич, Ф. С., 2004. *Основи комунікативної лінгвістики: підручник*. Київ: Академія, 344.

MUSIC AS A UNIQUE FACTOR FOR FORMING THE APTITUDE TO MASTER THE INSTRUMENTAL COMPONENT OF COMMUNICATION IN PRE-SCHOOLERS

Halyna Vatamaniuk,

Candidate of Pedagogic Sciences,

Senior Lecturer at Department of Theory and Methods of teaching in Pre-school,

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4236-107X>

galinavatamanuk@gmail.com

Abstract. The article characterizes the features of music as a factor for forming the instrumental component of pre-schoolers communication. The concept of "instrumental component of preschoolers' communication" is considered as a set of symbolic (verbal and nonverbal) and non-symbolic (image-emotional) means and ways of their use in the communicative process taking into account individual characteristics of its participants and of the peculiarities of a communicative situation. The functions of the instrumental component are outlined, namely: arrangement of prerequisites for communication with other people (tuning) and its performing (behaviour during the communicative process using a set of tools), which provides the technical component (skills) of the communication. A comparative analysis of speech and music as a communicative means were conducted according to the following criteria: method of development and enrichment, the nature of the "building material", the modality of basic information, the level of abstraction, the role of intonation (rhythm, tempo, timbre and articulation), the nature of structuring and the process of perception. It is proven that the formation of the instrumental component of communication in pre-schoolers is based on a combination of rational, which prevails in the process of using speech and emotional means, which comes to the fore in perception of music. It is demonstrated that the uniqueness of music as a factor for forming the instrumental component of communication in pre-schoolers consists of the potential thereof to provide a direct emotional exchange between communicators.

Keywords: communication; instrumental component; pre-schooler; communicative means; formation; music, speech; emotions.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Morozov, V P., 1998. *Iskusstvo i nauka obshhenija neverbal'naja komunikacija*[The Art and Science of Communication: Nonverbal communication], Moskva: IP RAN, 160.

2. Chistjakov, M. I. 1995. *Psihogimnastika* [Psycho-gymnastics] / pod red. M. I. Bujanova. 2-e izd., Moskva: Prosveshhenie: VLADOS, 160.

3. *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity* (2021) [Basic component of preschool education]. Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>>.

4. Lysyna, M. Y., 2009. *Formy`rovany`e ly`chnosty` rebenka v obshheny`y`* [Formation of the child's personality in communication], 2 izd., perer. i dop., SPb: Piter, 276.

5. Vynoslavska, O. V., Volianiuk, N. Yu., Lozhkin, H. V., Blokhina, I. O., 2019. *Sotsialna psykholohiia* [Social Psychology]: navch. posib., Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 25.

6. Holberh, M. Ya., 2004. *Potebnia i problema nevyimovnoho v poezii ta filosofii* [Potebnya and the problem of the unspeakable in poetry and philosophy], *Zbirnyk naukovykh prats*, Kyiv: vyd. dim Dmytra Buraho, 307–317.

7. Vetluhina, N. O., 1978. *Muzychnyi rozvytok dytyny* [Musical development of the child], Kyiv: Muzychna Ukraina, 253.

8. Shtork, K., 1924. *Sistema Dal`kroza* [Dalcroze system] / per. s nem. Petrograd, 340.

9. Horymychkin, A. I., 2005. *Osnovy muzychnoi movy* [Fundamentals of musical language]: pidruchnyk. Doslidzhennia z metodyky vykladannia muzychno-teoretychnykh dystsyplin v systemi muzychno-pedahohichnoi osvity, Melitopol, 161.

10. Bohush, A. M., Havrysh, N. V., 2007. *Doshkilna linhvodydaktyky: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy* [Preschool language didactics: Theory and methods of teaching children their native language]: Pidruchnyk / Za red. A. M. Bohush, Kyiv: Vyscha shk., 542.

11. Lutsenko, I. O., 2008. *Dytyna i doroslyi. Vchymosia spilkuvatys: hotuiemosia do movlennievoho spilkuvannia z doshkilnykamy* [Child and adult. We learn to communicate: we prepare for speech communication with preschoolers], Kyiv: Svitych, 204.

12. Iutsevych, Yu. Ye., 2003. *Muzyka* [Music: dictionary-reference book]: slovnyk-dovidnyk, Ternopil: navchalna knyha – Bohdan, 352.

13. Batsevych, F. S., 2004. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]: pidruchnyk, Kyiv: Akademiia, 344.